

«Πληθυντικός της ευγενείας»

Έρευνα:
Δημήτρη Συμεωνίδη JP

Πώς η αρχαιοελληνική δημοκρατικότητα απωθήθηκε από την ξενική δουλοπρέπεια

Ένα θέμα, που είτε αγνοείται είτε αποσιωπάται, είναι ο λεγόμενος «πληθυντικός της ευγενείας». Λίγοι γνωρίζουν ότι το γλωσσικό τούτο φαινόμενο είναι ξενικής προέλευσης. Ακόμη λιγότεροι υποψιάζονται, πως η χρήση του τα τελευταία 180 περίπου χρόνια έχει προκαλέσει σύγχυση στη γλώσσα μας κι αφαιρέσει ένα σημαντικό ποσοστό από τη δημοκρατικότητά της. Μπορούμε ν' αρχίσουμε με μερικές παρατηρήσεις πάνω στη χρήση του πληθυντικού στην αρχαία Ελλάδα. Η αρχαία γλώσσα χρησιμοποιεί τον πληθυντικό μόνο με την αριθμητική του έννοια. Βλέπουμε ότι ο ενικός δηλώνει ένα πρόσωπο ή πράγμα, ο δυικός δηλώνει δύο και ο πληθυντικός περισσότερα από δύο πράγματα ή πρόσωπα. Δεν υπάρχει εδώ πληθυντικός ευγενείας, σεβασμού, μη οικειότητας ή ακόμη και ειρωνείας. Υπάρχει ένας πληθυντικός, που, όπως λέει και το όνομά του, αποτελείται στο πλήθος. Μια ματιά στα αρχαία κείμενα είναι αρκετή για να επαληθεύσει αυτόν τον ισχυρισμό μου.

(«σας αγαπώ»). Φαίνεται, ότι ακόμη και οι ερωτικές εξομολογήσεις γίνονταν στον πληθυντικό εκείνη την εποχή. Αλλά και τα παιδιά μιλούσαν συχνά στους γονείς τους στον πληθυντικό – κάτι που επεκράτησε μέχρι τα τελευταία χρόνια στην Αθήνα και τα άλλα αστικά κέντρα. Όσο για το σεις και το σας των ερωτευμένων, αυτό δεν άντεξε στη φθορά του χρόνου.

Σήμερα ο πληθυντικός ευγενείας δεσπόζει σ' όλο τον ελληνόφωνο κόσμο. Το απαιτούν οι κανόνες καλής και πολιτισμένης συμπεριφοράς. Ανήκει στους δημόσιους υπαλλήλους, τους δικηγόρους, τους γιατρούς, τους ιερείς και τους ιεράρχες, τους πολιτικούς, τους ανθρώπους των τεχνών και των γραμμάτων και τ' άλλα επίσημα και σοβαροφανή πρόσωπα, όπως θα έλεγε ο μακαρίτης Καβάφης. Κι εδώ δεν πρέπει να παραλείψουμε ν' αναφέρουμε τις νύφες και τους γαμπρούς, που επιμένουν να συνομιλούν με τα πεθερικά τους στον πληθυντικό. Ίσως το

γεγονός αυτό να εξηγείται από τη φοβία που προξενεί σε μερικούς η στερεότυπη ιδέα της «κακιάς πεθεράς». Στα δημοτικά σχολεία, τα γυμνάσια, τα λύκεια και τα πανεπιστήμια οι δάσκαλοι μιλούν στους μαθητές στον ενικό. Αντίθετα οι μαθητές ανάμενεται να προσφωνούν και να χαιρετούν τους δασκάλους τους στον πληθυντικό. Υποτίθεται, ότι οι μαθητές εκδηλώνουν το σεβασμό τους κατά αυτόν το γλωσσικό τρόπο. Δεδομένου ότι ο σεβασμός κερδίζεται, δεν επιβάλλεται, η γλώσσα δεν θα έπρεπε να χρησιμοποιείται τόσο αυταρχικά. Μονόδρομος λοιπόν είναι ο σεβασμός κι όχι αμοιβαίος μέσα στα εκπαιδευτικά μας ιδρύματα.

Το ίδιο συμβαίνει και στους εκκλησιαστικούς κύκλους. Εμείς, ο λαός, διαθέτουμε πληθυντικό για τους ιερωμένους, ενώ αυτοί επιφυλάσσουν συνήθως τον ενικό για μας. Το περίεργο εδώ είναι, ότι στο Χριστό λέμε «σοι, Κύριε», ενώ στον παπά και το δεσπότη λέμε «σεις, πάτερ» και «σεις, σεβασμιότατε» αντίστοιχα. Προφανώς στην εκκλησιαστική ιεραρχία ο Χριστός τοποθετείται πιο κάτω στη γλωσσική μας εκτίμηση από τους επισκόπους και τους ιερείς του. Έτσι παρατηρούμε, ότι τα γλωσσικά κριτήρια στο χώρο της εκκλησίας είναι κάπως συγχυσμένα.

Παρόμοια και κωμικοτραγικά πράγματα βλέπουμε να συμβαίνουν στον πολιτικό στίβο. Μέσα στη βουλή επικρατεί ο πληθυντικός τυποποιημένης ευγένειας, ασχέτως αν οι βουλευτές και οι υπουργοί γνωρίζουν ο ένας τον άλλο για δεκαετίες. Μια συζήτηση στην αίθουσα της βουλής μπορεί ν' αρχίσει ευγενικά με το σεις και το σας και να τελειώσει με εκφράσεις του τύπου: «Κάθισε κάτω ρε, μη μιλάς!» Άσε που έξω από τη βουλή, στις δεξιώσεις, στις ψησταριές και τα ξενοδοχεία οι ίδιοι οι πολιτικοί πετούν τον πληθυντικό στον αέρα και τα λένε μεταξύ τους σε ελευθεριάζοντα ενικό. Το επιμύθιο της όλης υπόθεσης είναι, ότι μέσα στη βουλή οι τριακόσιοι εκπρόσωποί μας συνδιαλέγονται στον πληθυντικό για τα μάτια του κόσμου, κρατώντας έτσι τα προσχήματα και διαιωνίζοντας την υποκρισία.

Τα παραπάνω παραδείγματα και οι μαρτυρίες που παρέθεσα οδηγούν προς μία κατεύθυνση: την κατάργηση του πληθυντικού ευγενείας από τη γλώσσα μας. Καιρός είναι να τον ριζώσουμε για πάντα στον καιάδα της λησμονιάς ή στο βάραθρο της ευθανασίας.

Η ΑΠΑΡΧΗ

Σύμφωνα με την παράδοση, ιδρυτές της Ρώμης υπήρξαν τα αδέρφια Ρώμος και Ρωμύλος, τέκνα της ιέρειας Ρέας Σύλβιας και του θεού Άρη, εγγόνια του βασιλιά Νουμίτωρος. Όταν, λοιπόν, γεννήθηκαν τα δίδυμα αγοράκια, ο Αμούλιος, που σφετερίστηκε την εξουσία του αδερφού του Νουμίτωρος, θέλοντας να ξεφορτωθεί και τους νέους απογόνους του, διέταξε να χώσουν τα νεογέννητα σ' ένα λίκνο και να τα πετάξουν στον Τίβερη. Καθώς ξεχείλισε όμως ο Τίβερης, το λίκνο με τα μωρά σκάλωσε στις όχθες του κι έτσι μπόρεσαν να επιβιώσουν τρεφόμενα από το γάλα μιας πρόθυμης λύκαινας που τα πήρε υπό την προστασία της. Εκεί τα ανακάλυψε αργότερα κάποιος βοσκός που τα πήρε σπίτι του και τα ανέθρεψε μέχρι που ενηλικιώθηκαν. Τότε, εκείνα ανέτρεψαν τον βασιλιά Αμούλιο κι επανέφεραν στο θρόνο τον παππού τους Νουμίτωρα. Θέλησαν, ύστερα, να ιδρύσουν και μια πόλη στις όχθες του Τίβερη προς ανάμνηση της σωτηρίας τους. Η ονομαστή Ρώμη ιδρύθηκε, όμως κατά την κτίση της επήλθε διαμάχη μεταξύ των δύο αδερφών, με αποτέλεσμα ο Ρώμος να σκοτωθεί και να παραμείνει βασιλιάς ο Ρωμύλος...

Ένεκα, όμως, των πολλών συμφορών που ακολούθησαν μετά το θάνατο του Ρώμου, ο Ρωμύλος σκέφτηκε να ζητήσει κάποιο χρησμό από το μαντείο για να αντιμετωπίσει την κατάσταση. Ο χρησμός δόθηκε κι ανέφερε, πάνω-κάτω, ότι αν δεν καθήσει πλάι του στο βασιλικό θρόνο ο αδερφός του, δεν πρόκειται να σταθεί η πόλη του, ούτε να ησυχάσει ο δήμος...

«*ι μή συγκαθεσθή σοι ο αδελφός εν τώ βασιλικώ θρόνω, ου μή σταθή η πόλις σου Ρώμη ούτε ησυχάση ο δήμος...*» Είδε κι απόειδε ο Ρωμύλος, αποφάσισε πως η μόνη λύση είναι να κατασκευαστεί η εικόνα του νεκρού Ρώμου την οποία θα τοποθετούσε παραπλεύρως του θρόνου του!

Πηγές

Γιάννης Καρβέλας: Πληθυντικός ευγενείας, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2002

Άννα Τζιροπούλου-Ευσταθίου: Μαθήματα Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας Β κύκλος Σπουδών, Ελληνική Αγωγή, Γεωργιάδης, Αθήνα 1998

Άννα Τζιροπούλου-Ευσταθίου: Ελληνική Αγωγή.Βιβλίου Καθηγητού και Μελέτης. Μαθήματα Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας. Β Κύκλος Σπουδών. Γεωργιάδης, Αθήνα, 1999.

Τα δύο επικά ποιήματα, η Ιλιάδα και η Οδύσσεια, αρχίζουν με την επίκληση του Ομήρου στη Μούσα. Αυτό γίνεται όχι σε πληθυντικό ευγενείας αλλά σε ενικό αριθμό: **Ιλιάδα: «Μήνιν αείδε, θεά, Πηληιάδεω Αχιλλῆος...».** **Οδύσσεια: «'Ανδρα μοι ἔννεπε, μουσα, πολύτροπον ὄς μάλα πολλά...».** Τα ρήματα αείδε και ἔννεπε είναι στον ενικό αριθμό, αφού αναφέρονται σ' ένα πρόσωπο. Ταυτόχρονα εκφράζουν τον απεριόριστο σεβασμό του ποιητή για την προστάτισσά του, τη μούσα της επικής ποίησης. Από την αρχή μέχρι το τέλος των ομηρικών ποιημάτων όλοι οι χαρακτήρες, οι αρχηγοί, οι στρατιώτες, οι θεοί, οι κήρυκες, οι θεράποντες, οι θήτες, οι γονείς, τα παιδιά, οι ασιδοί, οι οικοδέσποινες και οι ξένοι επικοινωνούν μεταξύ τους φυσιολογικά κι αποτελεσματικά στον ενικό αριθμό. Μπορεί η δουλοπρέπεια ή η εξάρτηση να εκφράζεται μ' άλλους τρόπους, ποτέ όμως με λέξεις και προσφωνήσεις σε πληθυντικό.

Στη λυρική ποίηση μπορούμε επίσης να επισημάνουμε την ίδια αμφίδρομη χρήση του ενικού, είτε πρόκειται για ένδειξη σεβασμού κι εκτίμησης είτε όχι. Όταν η Σαπφώ ζητεί τη βοήθεια της Αφροδίτης, δεν καταφεύγει σε πληθυντικό ευγενείας αλλά σ' ένα απέρριπτο κι ειλικρινή ενικό: **«Χρυσόθρονη αθάνατη Αφροδίτη, κόρη του Δία, δολοπλέχτρα, σε ικετεύω, μη βαραίνεις την ψυχή μου με λύπες και με βάσανα».**

Εξ ίσου ευθύβολη κι απροσποίητη είναι κι η ερώτηση της θεάς:

«... ποιον θες / να πείσω, για να 'ρθεί ξανά / στην αγκαλιά σου; Πες μου, Σαπφώ, / ποιος σε αδικεί;»

Κι ένα άλλο σαπφικό απόσπασμα φανερώνει καθαρά τη λεκτική συγγένεια ανάμεσα στη δασκάλα και τη μαθήτριά της:

Η μαθήτριά: «Σαπφώ, τί κακό είναι αυτό / που μας βρήκε, σ' αφήνω / άθελά μου.» / Η δασκάλα: «Πήγαινε στο καλό, / και να με θυμάσαι.»

Επιπρόσθετα ο πληθυντικός ευγενείας είναι ο μέγας απών απ' όλη την ελληνική τραγωδία και κωμωδία, από τις αφηγήσεις του Ηρόδοτου και τις δημηγορίες του Θουκυδίδη, από τα ειδύλλια του Θεόκριτου και τα επιγράμματα του Καλλιμάχου. Ο κατάλογός μας μπορεί να επεκταθεί και να συμπεριλάβει όλα τα κείμενα της ελληνορωμαϊκής εποχής, της βυζαντινής περιόδου και της Τουρκοκρατίας.

Στον υπ' αριθμόν 22 νεκρικό διάλογο του Λουκιανού συναντούμε την περίφημη απάντηση του κυνικού φιλόσοφου Μένιππου προς τον πορθημέα Χάροντα: **«Ουκ αν λάβοις παρά του μη έχοντος».** Ο Μένιππος δεν διανοείται να χρησιμοποιήσει κάποιον πληθυντικό ευγενείας («λάβοιτε»), για να μη θίξει τον εγωισμό του Χάροντα. Η απόκρισή του αυτή δείχνει ότι οι αρχαίοι μιλούσαν στον ενικό, ακόμα κι όταν βρίσκονται στα πρόθυρα του Άδη. Μ' ένα λόγο οι αρχαίοι ήταν «αφοσιωμένοι» στον ενικό μέχρι θανάτου».

Ο πληθυντικός ευγενείας είναι, λοιπόν, γλωσσικό φαινόμενο της νεότερης Ελλάδας. Είναι ένα ξενόφερτο προϊόν, που μπήκε στο θησαυροφυλάκιο της γλώσσας μας ίσως στις αρχές του προηγούμενου αιώνα. Είναι ένας μετανάστης, που πολιτογραφήθηκε για καλά στην επικοινωνιακή μας συμπεριφορά. Χώρα καταγωγής του είναι αναμφισβήτητη η Γαλλία. Οι Γάλλοι ευγενείς κι αριστοκράτες ήθελαν πάντα ένα ιδιαίτερο γλωσσικό ιδίωμα, που θα τους ξεχώριζε από τον «απλοϊκό» λαό. Έτσι έπλασαν τον πληθυντικό ευγενείας (**pluriel de politesse**) και τον επέβαλαν στις άλλες κοινωνικές τάξεις.

Ο πληθυντικός ευγενείας πέρασε στη γλώσσα μας από μερικές εξέχουσες οικογένειες της Αθήνας το δέκατο ένατο αιώνα και στις αρχές του εικοστού. Οι οικογένειες αυτές «το έπαιζαν», όπως λέει ο λαός, αριστοκράτες. Μιλούσαν μισά ελληνικά και μισά γαλλικά και γενικά πιθίκιζαν τους γαλλικούς τρόπους καλής συμπεριφοράς. Ωστόσο πρέπει να υπενθυμίσουμε και να τονίσουμε, ότι στη νεότερη Ελλάδα δεν υπήρξαν ποτέ ούτε ευγενείς ούτε αριστοκράτες ευρωπαϊκού τύπου, υπήρξαν μόνον αριστοκρατικές νοσταλγίες και αριστοκρατικά καμώματα.

Μια απ' αυτές τις αποκαλούμενες αριστοκρατικές οικογένειες της Αθήνας είχε την τύχη να γνωρίσει ο λόρδος Βύρων. Μάλιστα ο ρομαντικός Άγγλος ποιητής ερωτεύθηκε τη μικρή κόρη της οικογένειας αυτής, την Τερέζα Μακρή. Στο ποίημα, που της αφιέρωσε το 1810, ο Βύρων εκφράζει την αγάπη του για την Τερέζα σε τέσσερα εξάστιχα. Οι πέντε σίχοι κάθε εξάστιχου είναι στα αγγλικά κι ο έκτος στα ελληνικά: Παραθέτω την πρώτη εξάστιχη στροφή του ποιήματος:

“Maid of Athens, ere we part, / Give, oh give me back my heart! / Or, since that has left my breast, / Keep it now, and take the rest! / Hear my vow before I go, Ζωή μου, σας αγαπώ.”

Χαρακτηριστικά ο Βύρων προσφωνεί τη Ζωή (Τερέζα) σε πληθυντικό ευγενείας